

«СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО» І «СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ» У ТЕОРЕТИЧНОМУ І ПРАКТИЧНОМУ РАКУРСАХ

У статті аналізуються поняття «соціальне партнерство» і «соціальний діалог» у їхній єдності та практичному втіленні у сучасну міжнародну практику, у тому числі — в Україні.

***Ключові слова:** соціальний діалог, соціальне партнерство, соціальна стабільність, суспільний конфлікт, громадське суспільство.*

Термін «соціальне партнерство» утвердився в українській науковій літературі та офіційних документах в 1990-х роках. 1993 року було створено тристоронній орган — Національна рада соціального партнерства, яка відіграла важливу роль в процесі узгодження соціально-економічних інтересів різних соціальних груп. У 1998 р. було створено державний орган — Національна служба посередництва і примирення. 2001 року були введені три види загальнообов'язкового державного соціального страхування.

В Указі Президента України «Про розвиток соціального діалогу в Україні» від 29 грудня 2005 року наголошувалося на тому, що соціальний діалог — це один з головних чинників забезпечення соціальної стабільності, розвитку громадянського суспільства, протидії суспільним конфліктам. Цим Указом були припинені повноваження Національної ради соціального партнерства. Замість неї була створена Національна тристороння соціально-економічна рада, діяльність якої спрямовувалася на підвищення ролі профспілок і організацій працевлаштування у формуванні соціально-економічної політики держави.

Нормативно-правова база соціального діалогу України включає Указ Президента України «Про розвиток соціального діалогу в Україні» № 1871/2005 від 29.12.05 р., Закони України «Про зайнятість населення» № 803-ХП від 22.04.91 р., «Про колективні договори і угоди» № 3357-ХП (3357-12) від 01.07.93 р., «Про оплату праці» № 144/95-ВР від 20.04.95 р., «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» № 1045-ХІV від 15.09.99 р., «Про організації роботодавців» № 2436-ІІІ від 24.05.01 р., «Про порядок вирішення

колективних трудових спорів (конфліктів)» № 1096-IV (1096-15) від 10.07.03 р., Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про ведення колективних переговорів з укладення Генеральної, галузевих і регіональних угод» № 453-р від 14.11.05 р., «Про затвердження плану заходів щодо розвитку соціального діалогу в Україні» № 445-р від 01.08.06 р., «Про затвердження плану заходів щодо розвитку соціального діалогу в Україні» від 01.08.06 р., «Про проведення переговорів щодо укладення Генеральної угоди між Кабінетом Міністрів України, спільним представницьким органом сторони роботодавців на національному рівні та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями та галузевих і регіональних колективних угод на новий термін» № 1513-р від 02.12.09 р. та ін.

Правові засади організації і порядку ведення соціального діалогу в Україні з метою регулювання трудових, соціально-економічних відносин, забезпечення соціальної стабільності, розвитку громадянського суспільства були також закріплені в проекті Закону України «Про соціальний діалог в Україні», який і досі не прийнято.

Отже, у всіх офіційних документах замість поняття «соціальне партнерство» вводилося в обіг поняття «соціальний діалог». Вочевидь це було пов'язано з тим, що поняття «соціальний діалог» більше відповідає законодавчій базі Європейського Союзу, що містить поняття «діалог між соціальними партнерами».

Таким чином, суспільна практика поставила перед українською наукою завдання — маючи історично нетривалу практику регулювання нових соціально-трудова відносин, розробити теорію, визначити перспективи розвитку цього нового феномена, виокремити основні ознаки і чинники його функціонування в Україні. На перший план висувається необхідність системного аналізу проблем розвитку цього інституту і вироблення пропозицій щодо практичного забезпечення балансу інтересів працівників, працедавців і держави у сфері економіки.

У вітчизняній науці предмет дослідження розглядається по-різному. Це і специфічний тип суспільних відносин, і цивілізований метод їхнього регулювання на основі законів, нормативно-правових актів, колективних договорів і угод. Це ідеологія цивілізованого суспільства ринкової економіки, ідеологія соціального миру і соціальний інститут, тобто система органів і організацій. Це також система теоретичних і прикладних знань.

Що стосується співвідношення понять «соціальне партнерство» і «соціальний діалог», то, на думку українського дослідника Н. Громадської, перше поняття за змістом ширше, ніж друге.

Соціальне партнерство, — зазначає Н. Громадська, — є системою відносин між роботодавцями, працівниками й державою, які за допомогою відповідних механізмів узгоджують свої інтереси у соціально-економічній і трудовій сферах. Соціальний діалог є процесом, що включає всі типи переговорів, консультацій та обміну інформацією між роботодавцями, працівниками й державою, спрямований на успішне вирішення питань соціально-економічної політики [1, с. 5].

Міжнародна організація праці (МОП) визначає соціальний діалог як процес, що включає всі типи переговорів, консультацій чи просто обміну інформацією між представниками урядів, роботодавців і працівників з питань, які становлять спільний інтерес і стосуються економічної і соціальної політики. Під загальним кутом зору можна виділити три основні мотиви для обґрунтування якісного соціального діалогу: по-перше, врахування позицій усіх зацікавлених сторін дає змогу зробити спільні висновки щодо стану умов і покращити процес прийняття рішень, а також розв'язання конфліктів інтересів; по-друге, виховний чинник дедалі більше обумовлює розуміння всіма сторонами запланованих заходів; по-третє, рішення, що приймаються без опори на попередній діалог, можуть виявитися контрпродуктивними. В широкому розумінні нормальне функціонування діалогу може забезпечувати розв'язання соціальних проблем, заохочувати до ефективного управління державними справами, сприяти соціальній стабільності, що, зрештою, стимулюватиме економічний прогрес. Основна мета діалогу полягає лише у сприянні участі всіх зацікавлених сторін в процесі вироблення рішень. Поняття соціального діалогу як специфічного типу суспільних відносин можна характеризувати як цілком визначене і системне. У його змісті можна виділити чотири ознаки:

1) система взаємодій з приводу регулювання трудових та інших безпосередньо пов'язаних з ними відносин;

2) суб'єкти — працівники (представники працівників), працедавці (представники працедавців), органи державної влади, органи місцевого самоврядування;

3) мета — забезпечення балансу реалізації інтересів працівників і працедавців;

4) ареал регульованих відносин — соціально-трудова та безпосередньо пов'язані з ними економічні і політичні відносини, наприклад, питання власності та її перерозподілу, питання формування державної політики у сфері праці.

Соціальний діалог — це категорія ринкового суспільства, яка виникає на певному етапі його зрілості, — економічної, соціальної,

правової — разом із появою цивілізованого ринку праці та профспілок як представників працівників.

Українська модель соціального діалогу ґрунтується на: загальних закономірностях і загальних принципах соціального партнерства, властивих цьому феномену, незалежно від його приналежності до тієї або іншої країни; міжнародних правових нормах регулювання соціально-трудова відносин; раціональному використанні світового досвіду становлення і розвитку соціального партнерства в українській практиці з обов'язковим урахуванням української специфіки, нових чинників і явищ, які привносять в практику соціального діалогу вітчизняний досвід і сучасні реалії.

Якщо українську національну (загальнодержавну) модель соціального діалогу розглядати як зафіксований певний досвід з виявленням основних тенденцій (векторів) його розвитку, то сутнісний зміст української моделі можна подати таким чином.

По-перше, специфіка становища, ролі і форм діяльності кожного з суб'єктів системи соціального діалогу. Наприклад, зміст, характер і межі участі держави в регулюванні соціально-трудова та інших відносин. Ця участь характеризується традиційно високою роллю держави як основного суб'єкта у формуванні соціальної політики, як виразника, представника і захисника інтересів суспільства в цілому.

Слід відзначити недостатню структурованість об'єднань українських працедавців, їхню низьку соціальну відповідальність. Настільки ж специфічними є український досвід і роль в соціальному діалозі інших його суб'єктів. Професійні спілки мають відносно високу чисельність, більш повно, ніж в інших країнах, представляють права та інтереси працівників. В той же час необхідно відзначити залежність профспілок від працедавців, особливо на рівні підприємств.

По-друге, специфіка українського досвіду полягає в розширювальному тлумаченні сфер суспільних відносин, регульованих на принципах соціального діалогу: це не лише соціально-трудова, але і пов'язані з ними економічні та політичні відносини.

По-третє, недостатня законодавча база української практики соціального діалогу. Тому слід оцінити позитивно те, що у новому Трудовому кодексі України враховано інтереси соціальних партнерів [Див. : 2].

Аналізуючи роль держави у сфері соціального партнерства, слід звернути увагу на такі три моменти:

по-перше, соціальне партнерство стимулює і активізує взаємодію органів державної влади з інститутами громадянського суспільства;

по-друге, воно сприяє конструктивній взаємодії органів державного управління і місцевого самоврядування;

по-третє, соціальне партнерство сприяє розвитку демократичних тенденцій у суспільстві в цілому. Завдання держави як інституту соціального партнерства, на думку дослідників, це завдання посередництва, узгодження різносторонніх прагнень, а як основні функції, які воно здійснює в механізмі соціального партнерства, виділяють координацію спільних дій соціальних партнерів, примирення сторін, захист суспільних інтересів [3, с. 17].

На думку ряду вчених, регулювання соціально-трудових відносин найкращою мірою забезпечується без втручання держави. Лише у крайніх випадках (коли, наприклад, переговори зайшли у безвихідь) держава може прийти сторонам на допомогу, виступивши в ролі арбітра [4, с. 12]. Проте більшість дослідників, що є прибічниками трипартизми, погоджуються з думкою відносно активної ролі держави у системі соціального партнерства. В той же час вони висловлюють різні точки зору відносно складу функцій, які має реалізовувати кожний учасник системи соціального партнерства.

На думку С. Борисової, роль держави в системі соціального партнерства може бути представлена таким чином. По-перше, держава встановлює нижні порогові значення найважливіших соціальних стандартів. По-друге, вона визначає структуру, умови і порядок укладання угод між профспілками і працедавцями, а також рівні, на яких здійснюється переговорний процес. По-третє, держава здатна компенсувати обмежений за сферою дій характер укладених угод. Крім того, держава здійснює контроль за дотриманням учасниками угод, взятих на себе зобов'язань. І нарешті, роль держави полягає в ініціації і стимулюванні процесів розвитку соціального партнерства за допомогою взаємопов'язаних правових, організаційних і економічних заходів [5, с. 5–6].

Для України в умовах глобальної економічної кризи цінним є досвід європейського громадянського суспільства у справі успішного розв'язання проблем налагодження соціального діалогу і соціального партнерства. Європейський досвід засвідчив зростання ролі держави в системі соціального діалогу. Це пояснюється тим, що сучасна держава володіє адміністративним ресурсом, бюджетними коштами, відповідним законодавством, структурами виконавчої влади і можливостями і може реально використовувати їх для досягнення соціальних компромісів, підтримки або, навпаки, заборони інших соціальних партнерів на основі соціальних пактів, що укладаються з представниками бізнесу і профспілок.

Незважаючи на очевидні успіхи європейської політики соціального партнерства, слід визнати, що протистояння партнерів не зникло, воно набуло інших форм і виражається по-новому. Ймовірно таке протистояння зберігатиметься, поки існує економічна і соціальна нерівність.

Новий рівень соціального партнерства — один з проявів соціальних інновацій, без яких сьогодні не можна обійтися. Впровадженню нових соціальних технологій сприяють можливості інформаційного суспільства, які виступають як інформаційне забезпечення соціальної політики.

Європейський соціальний діалог було ініційовано у Валь Дюшесі Президентом Європейської Комісії Жаком Делором, який визначався як систематична взаємодія (співпраця) між об'єднаннями працевластувачів, об'єднаннями працівників і державними органами влади.

Соціальний діалог в Європейському Союзі має величезне значення і успішну історію. Особливо на рівні ЄС значущість і якість діалогу між соціальними партнерами зростає за останні роки. Результатами цього зростання стали зміцнення здоров'я і підвищення безпеки на робочому місці, зниження витрат, пов'язаних з нещасними випадками і професійними захворюваннями, досягнення взаєморозуміння між соціальними партнерами і сприйняття культурних відмінностей.

Як відзначає українська дослідниця Н. Громадська, «сучасна інституціональна форма соціального діалогу в ЄС стала результатом переговорного процесу, в ході якого був досягнутий компроміс між «корпоративістами», які вважали створення європейської форми соціально-трудова відносин ключовим інструментом зміцнення соціальної однорідності в рамках ЄС, та «неолібералами», які вбачали у цьому загрозу діяльності ринку праці. Так виникло поняття «діалог між соціальними партнерами», яке було внесено до законодавчої бази ЄС. У 1989 р. соціальний діалог було включено до основних прав, декларованих Хартією Співтовариства про основні соціальні права працівників. У Європейському Союзі соціальний діалог визнаний прогресивною частиною загальної стратегії, завдяки якій Європа повинна стати більш конкурентоспроможною у світі» [6, с. 14–15].

Виділяються дві моделі взаємодії бізнесу і влади в Європейському Союзі. Корпоративістська модель передбачає обмеження кількості союзів, які у своїй сфері володіють монополією на представництво, мають ієрархічну структуру, і членство в яких часто формується шляхом стимуляції з боку влади. Вони спільно із владою беруть участь у розробці та проведенні державної політики. У

плюралістичній моделі спостерігаємо необмежену кількість союзів, вільну конкуренцію між ними (в т.ч. за вплив на владу), відсутність державного контролю, формування їхньої волі відбувається автономно.

У економічно розвинутих західних країнах соціальний діалог розглядається як важливий інститут політичної демократії та соціально-трудова відносин, який постійно розвивається. Особливістю країн ЄС є те, що соціальний діалог визнається можливим на національному, територіальному та локальному рівнях. Його форми істотно відрізняються в залежності від інституціонального забезпечення та від рівня, на якому проводяться переговори. Основою соціального діалогу в Європейському Союзі залишається тристоронній переговорний процес за тематикою макроекономічних проблем і напрямків економічної політики [Див. детал. : 7].

Механізм безперервного соціального діалогу, врахування законних інтересів основних груп суспільства, як правило, дозволяє досягати консенсусу за всім спектром проблем розвитку ЄС, породжує соціальну синергію, багато в чому забезпечуючи стійкий економічний розвиток.

На підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки.

Політична і соціальна нестабільність українського суспільства призводить до появи недовіри до процесу демократичних реформ і державної влади, байдужості населення до реформ і запропонованої владою політики. У зв'язку з цим істотно підвищується роль одного з найважливіших інструментів досягнення стабільності та стійкості суспільства — інституту соціального діалогу.

Досвід розвинених країн свідчить, що саме соціальний діалог є найважливішим інститутом, що забезпечує запобігання або мирне розв'язання соціальних конфліктів, є гарантією соціальної злагоди і прогресу. Соціальний діалог — єдина розумна альтернатива, з одного боку, соціальній погодженості, що спричиняє утиск насущних інтересів і прав працівників, з іншого — соціальним потрясінням, що неминуче провокують насильства і кровопролиття.

Саме стан соціального діалогу є одним з критеріїв реального демократизму в суспільстві. Демократизм соціально-партнерських відносин виявляється у розвитку і вдосконаленні економічної демократії, участі трудящих в управлінні виробництвом, розподілі його результатів.

Процес створення української концепції соціального діалогу відображає значне відставання наукових розробок у цій галузі від потреб соціально-економічної практики. Поява цього терміна,

виділення категорії соціального діалогу як предмета дослідження зробило необхідним розв'язання проблем, пов'язаних з виявленням сутності, соціальної обумовленості цього явища, чинників його становлення і розвитку в сучасних українських умовах.

Наразі в Україні сформовано правовий простір для функціонування системи соціального діалогу. Визначені його суб'єкти, принципи, рівні, завдання і напрями діяльності. Набула поширення практика укладання колективних договорів на всіх рівнях.

Варто зазначити, що нині багато українських компаній, хоча і не всі, усвідомили ефективність системної соціальної політики. Таким чином, в Україні робляться перші кроки у напрямі осмислення соціальної відповідальності українського бізнесу. Що стосується наукового обґрунтування, то поки що в українській соціологічній і політичній науках відчувається дефіцит досліджень, які могли б дати відповідь на запитання: що є соціальна політика українських підприємств і компаній, чому керівники займаються нею, яка мета соціальної політики і ким вона формується. Ці запитання потребують ретельних наукових досліджень.

Література

1. Громадська Н. А. Соціальний діалог як інструмент впровадження державної соціальної політики : автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Н. А. Громадська. — Миколаїв, 2008. — 18 с.
2. Проект нового Трудового кодекса значительно улучшает социальную защиту работающих [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kadrovik.kiev.ua/news/read/a60.html>
3. Нуртдинова А. Ф. Роль государства в механизме социального партнерства / А. Ф. Нуртдинова // Журнал российского права. — 2000. — № 2. — С. 17–18.
4. Шулуc А. А. Актуальные проблемы социального партнерства / А. А. Шулуc, В. Г. Смольков // Труд и социальные отношения. — 2005. — № 2. — С. 12.
5. Борисова С. Г. Социальное партнерство как ключевое направление регулирования социально-трудовых отношений : автореф. дис. канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / С. Г. Борисова. — Воронеж, 2005. — С. 5–6.
6. Громадська Н. А. Вказ. робота.
7. Давиденко В. В. Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави : автореф. дис. д. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. В. Давиденко. — Л., 2008. — 35 с.

В статтє аналізуються поняття «социальное партнерство» и «социальный диалог» в их единстве и практическом воплощении в современную международную практику, в том числе — в Украине.

Ключевые слова: *социальный диалог, социальное партнерство, социальная стабильность, общественный конфликт, гражданское общество.*

In the article concepts «social partnership» and «social dialog» are analyzed in their unity and practical embodiment in modern international practice, including Ukraine.

Key words: *social dialog, social partnership, social stability, public conflict, civil society.*

Ярова Ліліана Вікторівна — професор кафедри адміністративного і кримінального права Одеської національної морської академії, доктор політичних наук.

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.